

METAFORA CA MIJLOC DE REPREZENTARE A CONCEPTULUI “SUFERINȚĂ”

Anastasia Petrova
Universitatea din Velico-Târnovo

La métaphore – moyen de représentation du concept de «souffrance» (Résumé)

L'article se propose d'inventorier quelques modèles et d'offrir quelques modalités de représenter le concept de „souffrance” dans l'espace balkanique. L'analyse que l'auteur propose mène à quelques conclusions: la comparaison des métaphores sur la souffrance dans les langues balkaniques et dans les autres langues montre que l'espace linguistique balkanique a des particularités distinctes. Quelques modèles métaphoriques appartiennent exclusivement aux langues balkaniques.

0. Metafora prezintă vaste posibilități, una dintre acestea fiind utilizarea sa ca mijloc de relevare a specificului etnocultural al unui anumit areal. Cercetarea atentă și înțelegerea profundă a concluziilor ce reies din studiul dedicat acestui domeniu, deosebit de actual în lingvistica actuală, impun unele idei principale. În primul rând, metafora trebuie să fie considerată ca un fenomen, având o natură psihologico-cognitivă. Ea nu este o acțiune reciprocă a două cuvinte sau a două planuri semantice, și nici doar informațiile sau operările asupra acestora, ci un proces având dimensiuni mult mai complexe. Ar putea să se definească drept o acțiune reciprocă a două complexe sugestiv-verbale, în care întotdeauna este prezent și sistemul complex, alcătuit din informații acumulate de experiență, împreună cu mecanismele organizării lor în conștiința vorbitorului. Această organizare a conceptelor despre realitatea neconcretă este realizată de către conștiința umană prin analogie cu spațiul și timpul, așa cum îi sunt date de senzațiile directe. În al doilea rând, fiecare metaforă trebuie să se perceapă nu ca un fapt izolat, ci ca o manifestare a unui tip mai general, fiind denumit de G. Lakoff și M. Johnson “metaforă structurală” sau “conceptuală”, de A. Baranov, D. Dobrovolski și I. Karaulov – “model metaforic”, iar de V. Telia, după modelul lui A. Jolkovski – “dezvoltarea metaforei” sau “intensificarea metaforei” (Lakoff, Johnson 1980; Baranov, Karaulov 1994; Dobrovolski 1996, p.170; Telia 1998, p.203; Jolkovski 1962). Necesitatea de a se introduce noțiunea de model sau structură

în cazul metaforei, vine din faptul că un număr mare de metafore concrete reprezintă un transfer semantic similar ca tipologie, care însă este realizat cu mijloace lingvistice diferite. Aceasta înseamnă că se pot accepta ca fiind specii diferite, în raport cu un tip mai general, care trasează doar schema cognitiv-ipotetică a obținerii asemănării dintre două conținuturi. În al treilea rând se impune concluzia conform căreia analiza metaforei se poate face doar printr-o abordare complexă, care să garanteze unitatea dintre fenomenele culturii și ale științelor despre cultură. Întotdeauna metafora se fundamentează pe o similitudine declarată între două conținuturi, dar aceasta este adesea mult îndepărtată de planul semantic, în contextul larg al asociațiilor și cunoștințelor suplimentare ce însoțesc cuvântul în utilizarea lui în vorbire. În acest caz e necesară elaborarea unei abordări cu caracter complex (toate teoriile ce au o orientare cognitivă și psiholingvistică urmăresc această abordare (Bessonova 1987, p.208-209; Petrov 1990, p.144-145; Telia 1988, p.185).

Este știut faptul că la interacțiunea metaforică participă nu întreaga semnificație, ci doar elemente izolate ale acesteia (detalii la Black 1962, 1979; Rothbart 1984; Telia 1988, p.186 ș.a.). Totalitatea indiciilor actualizate, aparținând ambelor complexe sugestiv-verbale devine bază pentru crearea sugestivității metaforei căreia i se datorează în mare măsură posibilitățile sale imense. Aceasta funcționează ca formă interioară, alături de toate asociațiile provocate doar de ea. Pentru purtătorul unei anumite limbi, acest diapazon amplu de asocieri oferă posibilități diverse pentru interpretarea semnificatului și reflectarea tuturor nuanțelor, chiar și a celor mai subtile ca semnificație. În acest fel, colectivele aparținând unei limbi au libertatea de a construi diferite scheme proporționale pentru o comparație ascunsă, atunci când exprimă una și aceeași noțiune (de exemplu, amarul se poate compara cu ceva care opărește limba, cu ceva care mușcă limba, sau se poate defini ca ceva pestriț, adică diferit de celelalte simțuri – comp. bg. горчив ‘amar’ < горя ‘a arde’, engl. bitter ‘amar’ < bite ‘a mușca’, gr. πικρός < v.sl. *pistru ‘pestriț, diferit’). Această descoperire are o mare importanță pentru lingvist, cât și pentru culturolog, deoarece permite, prin cercetarea sugestivității metaforelor din limbaj, să se obțină nu numai specificul lingvistic al unui colectiv, dar și cel etnocultural. Cercetarea metaforei, urmărind sugestivitatea sa, atât în cadrul unei limbi, cât și în plan comparativ, poate să aducă în știință concluzii interesante, referitoare la modul de percepere și apreciere a lumii și la modelul lingvistic despre lume, rezultat din acest mod. Este cunoscut faptul că

informațiile care sunt actualizate într-o metaforă reprezintă o parte din perceperea universului de către o anumită societate culturală. Se mai subliniază că “sensul, care dezvăluie pentru mine metafora, este parțial determinat cultural, iar parțial este legat de experiența mea anterioară. Diferențe culturale însemnate sunt foarte probabile, pentru că fiecare dintre noțiunile existente în metafora cercetată... poate să se schimbe foarte mult de la o cultură la alta” (Lakoff, Johnson 1980, p.140; Györi 1998, 99-124). Metafora, care leagă două obiecte, dar nu într-un mod evident, dezvăluie un proces cultural, reprezintă însăși dinamica semiozei. Diferitele imagini-motiv din metaforă sunt legate nu numai de intenția subiectivă a creatorului metaforei, dar și de percepțiile lui diferite despre lume și comparația sa cu sistemul de imagini și etaloane stereotipe, care aparțin propriului său model despre lume (Telia 1988, p. 189).

Datele experimentale și analiza lingvistică a mijloacelor de limbă diferite conduc spre ideea că în procesul de denumire a noțiunilor referitoare la emoții se trece prin așa-numita metaforă corporală (termen utilizat de V. Apresian și I. Apresian 1993). Din toate faptele de limbă incluse în grupa metaforei corporale, un interes deosebit îl prezintă acelea care înfățișază conceptualizarea emoției de către vorbitor sau de către întreaga colectivitate lingvistică. Comparația implicită dintre faptul concret (senzația fizică) și procesul abstract (starea sufletească) se realizează în funcție de posibilitățile oferite de o limbă și de sugestiile culturii care se reflectă în limbă. Toate faptele care redau prin metaforă imaginea despre tulburarea adâncă a liniștii sufletești (mânie, teamă, suferință) sunt legate într-un anumit mod, cu câteva puncte existente pe corpul uman, formând acea zonă denumită de greci φρένες. Problema referitoare la ce anume include zona φρένες este controversată, dar dacă judecăm după faptele de limbă, ar trebui să-i aparțină inima, plămâni, ficatul, intestinalele, rinichii. Conform concepției anticilor, φρένες predetermină viața în plan fiziologic și spiritual, deoarece este locul unde sunt amplasate rațiunea și sentimentele, create de zei. Iată de ce reprezentările despre inimă, plămâni, ficat, fiere, intestinale, rinichi, cât și despre sânge, lichidul amar (acid) galben-verzui din fiere, amestecare (separare), foc (frig) ș.a. sunt componente obișnuite în forma internă a cuvintelor sau în componentele frazeologismelor din domeniul cercetat.

În acest material vor fi sistematizate metaforele despre suferință care și-au găsit lexicalizarea în bulgară, română, greacă și albaneză, prezentate, după caz, în paralel cu metafore din alte limbi indoeuropene și neindoeuropene.

Fiecare metaforă similară găsește trei moduri principale pentru explicarea sa într-o limbă: prin cuvânt, având o formă internă actuală sau care și-a pierdut din actualitate, prin sintagmatică lexicală și sintagmă frazeologică prin

1. Modelul metaforic pierderea inimii sau tulburarea funcțiilor sale

Pierderea centrului activității vitale omenești, inima, sau anomaliile din funcționarea ei sunt legate, în mod firesc, de conștiința umană cu tulburarea armoniei și aflarea într-o stare emoțională negativă.

- fără inimă ‘într-o dispoziție proastă’: bg. *без сърце*, gr. *χωρίς καρδία, δίχως καρδιά*, arom. *fără inimă*, alb. *pa zemere* (comp. cu engl. *soulless*).

- a nu avea inimă ‘a-i lipsi dorința sau puterea de a face ceva’: bg. *Нямам душа за нищо, Нямам сърце (за нещо)* sau urmat de o propoziție cu conjuncție, mai rar *Имам сърце*; rom. *A nu-l lăsa pe cineva inima*.

- a lua sufletul ‘a pricinui suferințe sufletești și a lua puterea de a trăi a unui om’: bg. *Вадя (изкарвам, вземам ș.a.m.d.) душата (душицата, душичката), душоваден, душоваден, душовадник, душогуб`е*; rom. *A scoate cuiva sufletul, Scot sufletul, Mi-a scos sufletul*; arom. *N’-i scoase suflitlu, A se sfârși la inimă*; alb. *ndzier špirtins oder špirt, Me ndzore džan*; tc. *can almak*; gr. *Βγάζω τήν ψυχή, Μοῦ εβγαλε τή ψυχή, Μου βγάζει την πίστι, Μου βγένει η Παναγία (η ψυχή (comp. cu bg. *Изкара ми Богородицата (душата)*).*

- a nu-i fi inima la locul ei ‘a se îngrijora de ceva sau pentru ceva’: bg. *Дојде (легна, падна) ми сърце на място, Беше ѝе дошло дѹша, Дошло дѹша*; gr. *πηγαίνει η καρδιά-μου στην θέση-της (η στον τόπο-της)*; rom. *A-i veni cuiva inima la loc*. În bulgară, greacă și română expresiile nu sunt standard, ca în rus. *Сердце (душа) не на место у кого*, ci se subînțeleg pe baza folosirii antonimului său – a-i veni inima la loc.

- a nu-i face inima ‘a se găsi într-o stare de suferință, când nu se poate îngădui a se face ceva’: rom. *Nu-i face inima*; arom. *Nu’l fațe inima*; gr. *Δεν το κάνει η καρδιά μου*; bg. *Не ми дава сърце*.

Modelul metaforic foc

Datorită extinderii modelului foc, este oportună distincția “căldură uscată” și “căldură umedă” referitoare la metaforele ce vor fi analizate, distincție acceptată și în lucrarea de față. Aceasta se impune și datorită faptului că cele două variante se prezintă diferit în fiecare limbă în parte.

Varianta metaforei căldură uscată.

Metaforizarea suferinței prin imaginea focului interior este un fenomen larg răspândit în multe culturi, din antichitate până azi (v.ind. *çôkas* ‘foc,

flacăra', 'suferință, durere', *tápas* 'văpaie, foc', 'suferință, durere', n.pers. *sôg* 'jale, mâhnire, tristețe', *çav* 'durere', 'suferință', lat. *uro, urere* 'a arde, a aprinde', 'a chinui, a face pe cineva să sufere'). Nu toate limbile indoeuropene au păstrat metafora atât de bine ca limbile balcanice – în limba engleză focul nu este caracteristic domeniului din care provine noțiunea de suferință – conștiința lingvistică îl leagă de mânie (Kövecses 1998, p.136).

- foc 'suferință': bg. *горест, горък, изгора, печал*; gr. *καῦμός ο, καῦμένος, ἀκαυτος, ἀποκαίη, ἀβανιοκαημένος, ἀνατρωπος ἀδρόσιστος*; rom. *ars, A da cineva pe (prin) pârlitură*; alb. *i djéguri* ș.a.

Există un întreg șir de expresii, care leagă suferința-foc de locurile de amplasare a emoțiilor, stabilite în antichitate – ficat, inimă, intestine (abdomen):

- foc la ficat 'neliniște, suferință': bg. *Парвам по дроба някого, Жежи ми на дроба диал., Изгоря ми джигера, Да го парят по дроба (за пари, нечестно взети), Пари джигеро да ти попарат, Парва ме (смъдва ме) по дроба (под лъжичката)*; rom. *A seca pe cineva la fîcați, O durere ne seacă la fîcați, A-l ustura la fîcați pe cineva*; tc. *Çiğeri ni yakmak, Çiğeri dağlanmak, Çiğeri yanmak*. Un foc la plămâni sau la ficat este asociat cu starea fiziologică specifică iubirii (=suferință) și invers – lipsa focului metaforizează 'indiferența, lipsa sentimentelor cordiale': bg. *Изгоря ми джигера, Изгорял ми е белия джигер за някого, Изгарям до (по) черния дроб, Опържвам до белия дроб (милата майка)*; arom. *Ni-n'i arse hîcatlu trî nâs*.

- foc la inimă (suflet) 'suferință': bg. *Гори ми сърце(то), Парвам по сърцето някого, Жегнал го по сърцето, Опържвам (нека, изгарям) душата (душицата) на някого, Изгоря ми душата (душицата, душичката) (за нещo) ș.a.* Aceste construcții își au paralele în greacă, unde focul la inimă se asociază mai ales cu suferința din dragoste: *Ἡ καρδιά μου καίγεται, Καίω κάποιον τὴν καρδιά, Ἀνάβω σε κάποιον φωτιά (φωτιές) (στὴν καρδιά)*. În română și turcă, foc la inimă reprezintă orice suferință sufletească puternică: rom. *A arde (încinge, frige) la inimă, cu inimă friptă*; tc. *Canını yakmak, İçi yanmak*. Aceste construcții sunt standard, spre deosebire, de exemplu, de cele din engleză, unde sunt folosite, dar nu formează sintagme de sine stătătoare.

- foc la intestine 'suferință (din dragoste)': gr. *αντεροκαίω*; tc. *içi yanmak*; bg. *червата ми изгоряха* (însoțită de un gest care indică anume zona abdominală).

- foc pe cap 'greutăți mari, griji': Expresiile sunt probabil în legătură cu faptul că un gând chinuitor provoacă o congestie la cap și de aici – senzația de foc

care arde: bg. *Огън ми гори на главата, Запалва ми се огън на главата, Запалвам суха шума на врата на някого*, rom. *A-și aprinde paie în cap*. Variantele specifice ale modelului din bulgară și română sunt: rom. *A-i ajunge cuiva focul la unghii*; bg. *Яйце ми се пече (на задника, на врата, на дирника), Припекло ми е яйцето vulg.*

- a arde în foc ‘a crea neplăceri, a chinui’: gr. *καίω, Του άναψες μεγάλη φωτιά, Του έκαψες, Ανάβω σε κάποιον φωτιά (φωτιές) (στην καρδιά)*; bg. *Пека на ръжен (шши, огън, въглени) някого, Горя в (на) огън някого, Хвърля ме в огън* ș.a.

- a fi între două focuri ‘a fi supus la o caznă dublă’: bg. *Пека се на два огъня, Горя между два огъня, Между два огъня съм*; rom. *A fi între două focuri*; gr. *μεταζή δυο πυρών* (comp. rus. *между двух огней быть* (находиться, оказаться)).

- a frige pește pe gură ‘a se chinui mult’: bg. *Пека риба на устата на някого, Пече ми се риба на устата* ș.a.; gr. *ψήνω κάποιου το ψάρι στα χείλια*.

- ca peștele pe uscat ‘a fi într-o situație foarte grea, într-o suferință sufletească puternică’: bg. *Мятам (премятам) се като риба на сухо (на пясък)*; rom. *A se zbate (a trăi, a se simți) ca peștele pe uscat*; gr. *Σναρταράει σαν το ψάρι στη στεριά*; tc. *denizden cikmiş baliğa dönmeк* (comp. slovac. *hadže sa ako ryba na suchu*).

- a sta pe jăratec ‘a fi neliniștit’: bg. *Седя като на въглени, Стоя като върху вулкан (буре с барут)*; gr. *Κάθομαι σ’ αναμένα κάρβουνα, Περπατάω (πάνω) σε αναμένα κάρβουνα*; rom. *A sta ca pe jeratec (jer, foc), A sta ca pe un vulcan* (comp. port. *andar sobre brasas*).

Varianta metaforei căldură umedă.

Există cazuri când în conștiința lingvistică se realizează contaminarea reprezentărilor despre foc și lichid, iar domeniul din care provine conținutul metaforei este fierbere, topire, prăjire (proces care se execută cu un lichid încins):

- a (se) fierbe ‘a suferi, a se chinui’: bg. *варя се (като) на огън, попарен човек*; rom. *a fierbe, e fiert, A fierbe pe cineva fără apă (în oală seacă)*; gr. *Βράζω στο ζουμί-μου, Ασε με να βράζω στο ζούμι-μου, βράσ’ τα, αναβρασίλα η, άβραστος άνθρωπος!*.

- a se topi ‘a suferi, a se chinui’: Transferul este cunoscut încă din lat. *tabes* ‘topire, descompunere, putrezire’, ‘otrăvă’, ‘tristețe, mâhnire’. Este lexicalizat în

bg. *топя се, топя се в кожата си*; gr. *λιώνω, λειώνω*; rom. *a se topi pe picioare*.

- a se prăji ‘a se chinui’: bg. *пържа се, Опържвам до белия дроб (милата майка), Опържвам душата на някого, Пържа се на огън (на жегла)*; rom. *a perpelii, a (se) frige, a prăji* (<bg. *пържа*), rom. *a-i frige cuiva inima*. În acest șir se include și bg. *Пържа се в собственото си масло*, care are o paralelă exactă în turcă – *Kendi yağı ile kavrulur*. Despre aceeași idee în bulgară și greacă există expresia *Пържа се в един тиган с някого*, gr. *Σ’ ένα τηγάκι τηγανίζόμαστε*.

2. Modelul metaforic lichid într-un vas.

Conform teoriei lui Hipocrate, în corpul omenesc există patru lichide principale: sânge, limfă, fiere galbenă și fiere neagră. Această reprezentare are o largă răspândire în multe limbi, atât în limba literară, cât și în cea populară, devenind parte organică a sistemului conceptual specific fiecărui popor. Modelul este prezentat prin câteva variante, care interpretează elemente diferite, referitoare la imaginea umplerii cu lichid, în cazul unei emoții puternice.

Varianta metaforică lichid amar.

Transferul semantic este larg răspândit nu numai în limbile europene, ci și în cele din orientul îndepărtat (v. ciuv. *наркѣмѣшла* ‘a otrăvi’, ‘a jigni’, ‘a necăji’).

- amar ‘nenorocit, greu’: gr.v. *πικρός*, ngr. *πικρός, πίκρα ή, πικραμός ο*; bg. *горчив, горък, горчицина, горчило, огорчение, горест, горко ми (ти, му ș.a.m.d.), тежко и горко*; rom. *amar, amarnic, amărât, amărăciune, vai și amar, A se amărî până în fundul sufletului*; gr. *πικραίνω, πικροκαρδίζω, πικροκαρδος, αλοεύω*; alb. *gjorë, helmoj, helmohet*; tc. *acı, acık, acikli, acılık* (v. și slovac. *l’utost*, rus. *горький*, sloven. *gorek*, srb. *горак*, ceh. *hořky*, pol. *goryki*, engl. *bitter*, port. *amargura*, fr. *amer*).

Semele ‘gust amar’ și ‘efect negativ asupra omului’ devin premise ca termenul otravă și sinonimele și derivatele lui din limbile balcanice să se folosească cu sensul ‘suferință mare’: bg. *отрова*, dial. *ѝат, утровник, утровница*; gr. *φαρμάκι το*; alb. *helm, farmak*; rom. *venin*, arom. *virin*. O variantă a metaforei este *a amărî (a otrăvi) viața (zilele) cuiva* ‘a nenoroci pe cineva’: bg. *Вгорчи ми живота (дните)*; gr. *φαρμακώνω τή ζωη*; alb. *Kjo më hidhëroj jetën*; rom. *A amărî viața (zilele) cuiva, A face cuiva zile amare, A-și*

face inima amară, A face (a pune) cuiva venin la inimă, A-și face venin, A-i face cuiva inimă rea, A-i face cuiva sânge rău.

- a bea paharul (hapul) amar ‘a îndura o suferință’: Pentru exprimarea semnificației ‘a îndura o suferință puternică’ este folosită ca termen de comparație ideea turnării în corp a unui lichid amar, simbolizând răul, pe care omul trebuie să-l suporte. Expresia are caracter livresc și probabil își are originea în Biblie, în Cartea prorocului Isaia. Creștinismul conferă acestei expresii o largă răspândire (v. de ex. engl. *a bitter cup, drink the cup of bitterness to the dregs*). Este păstrat în toate limbile balcanice: bg. *изпивам горчивата чаша до дъно*; gr. *ήπια ως τό τέλος τό ποτήρι*; alb. *pi gotën e helmit*; rom. *a bea paharul până-n fund*.

Convențional, în acest șir al metaforelor “amare” se poate așeza și a înghiți un hap amar ‘a îndura cu resemnare o suferință’. Deși nu este legat de ideea de lichid, acest model se argumentează din nou pe ideea înghițirii a ceva amar, asociat cu o intensă trăire negativă, cum ar fi suferința: bg. *прегльцам (горчивия хан)*; gr. *κατάπια τό πικρό χάπι*; alb. *gëlltis hapjen e hidhur*; rom. *a înghiți hapul*; tc. *hepisini yutmak* (v. engl. *a bitter pill*).

Varianta metaforică lichid negru.

În cultura popoarelor indoeuropene, negrul se asociază cu răul venit din afară, sau cu ceva care trebuie învins în sine însuși. Această idee este cuprinsă și se păstrează încă în forma externă a gr. *μελαγχολία* (<μελάν ‘negru’ + χολή ‘fiere’) ‘o suferință neîntreruptă și insistentă’, și este împrumutată în toate limbile balcanice: arom. *milancolie*, bg. *меланхолия*, alb. *melancoli*, rom. *melancolie, a-i fi cuiva inima neagră*. În limba română, posibil după modelul latin, suferința este asociată și cu culoarea albastru: rom. *cu inima albastră*, ca în engl. *blue* ‘albastru’, ‘vinețiu’, ‘mâhnit, deprimat, amărât’, ‘dispoziție tristă, întristare, deprimare’, ‘melodie melancolică lentă’ (v. și fr. *colère bleue* ‘mânie puternică’, *peur bleue* ‘frică mare’, *bleu de colère (peur)* ș.a.). O variantă a acestei metafore sunt expresiile de tipul *a face zilele cuiva negre*: bg. *правя черни дните на някого, зачерням дните на някого*; rom. *A-i face cuiva zile negre*.

Modelul metaforic umplere până la limită

- a i se umple inima cu un lichid ‘a fi cuprins de suferință’: În limbile balcanice, această imagine se poate întâlni atunci când se metaforizează orice emoție puternică, indiferent dacă ea este pozitivă sau negativă: bg. *Напълвам душата (сърцето), Напълва ми се душата (сърцето), Душата (сърцето)*

mi se изпълва с (прелива от) радост, гордост, възмущение, гняв ș.a.; rom. *A-i crește cuiva inima în piept, A-i crește cuiva sufletul*; alb. *fjaët e tij më mbushën me shpresë*. O variantă a metaforei este: bg. *кръв капе от сърцето ми*; tc. *kan ağlamak*.

- a vărsa ‘a-și exprima suferința’: Când inima, locul unor sentimente puternice, se umple până la limită, în om se naște dorința de a se elibera de această greutate. Ușurarea vine atunci când lichidul (=emoția acumulată) se varsă în afară. Procesul semantic este cunoscut încă din limbile clasice și se păstrează încă: bg. *Изливам мъката си (радостта си, гнева си ș.a.), Изливам душата си*; rom. *A-și vărsa necazul, A-și vărsa amarul (veninul), A-și descărca sufletul (inima), A-și vărsa sufletul*. La exprimarea unei suferințe ce atinge un grad înalt, ideea umplerii corpului cu un lichid și-a găsit un model aparte (paharul umplut peste limită): bg. *Чашата на търпението преля*; gr. *το ποτήρι της υπομονής ξεχεί*; alb. *kupa e durimit u deradh*; tc. *Sabri taşmak*; rom. *A i se umple cuiva paharul*.

- a-i ieși acru (amar) prin nas ‘a avea neplăceri mari din anumite cauze’. Imaginea pe care se bazează metafora are o posibilă motivație în viața de toate zilele, dar nu se poate exclude și posibilitatea de a fi derivat din modelul umplere până la limită cu un lichid. Metafora are variantele: bg. *Излиза ми из (през, от, на) носа, Излаза на (од) носі ми dial., Изкарвам някому нещо от носа, Излиза ми кисело (солено, горчиво), Излиза ми кисело през (из) носа, Дохожда ми кисело въз носа*; gr. *Μου βγαίνει από τη μύτη, Μου την έβγαλαν από τη μύτη, Μου βγένει ζινή, Μου την έβγαλαν ζινή*; rom. *A scoate pe nas, A scoate prin creștet, A-i ieși cuiva ceva pe nas, A-i da cuiva ceva pe nas, O să-i iasă toate pe nas; I-a venit acru de..., Mi-a ieșit prin nas*; arom. *Ń-iși prin nări*; alb. *I dobi për hundësh (nga hundët)*.

- a-i plesni inima ‘a suferi, a se chinui’: Stăpânirea peste măsură a suferinței poate apărea în imaginea inimii care plesnește, din cauza presiunii a ceea ce s-a acumulat în ea: bg. *Сърцето ми се пръсна от мъка, Сърцето да ти се пръсне, Скъсва (разкъсва) ми се душата (сърцето)*; rom. *A-i sfârâi cuiva inima dură cineva, A i se rupe (sfâșia) cuiva inima*; arom. *Îni crâpași suflitlu*; alb. *Με plase dzanë, zemra t'u këput nga hidhërimi*; gr. *Μ'έσκασες τη ψυχή, 'Η καρδιά μου σχίζεται, Ράγισε η καρδιά από καημό, ραγίζω ‘a sparge’, ‘a suferi’ ș.a. (comp. rus. Сердце разрывается, Душа чья надрывается, На душе кошки скребут, Скребет на сердце; slovac. *parat' srdce, srdce mi pika*, it. *crepaciore*).*

Modelul metaforic durere fizică

Un grup foarte răspândit, care se bazează pe identitatea dintre durerea fizică (datorată unei înțepări, tăieri, străpungeri) și durerea psihică, întâlnindu-se în variantele:

- durere fizică la ficat ‘suferință, ofensă’: bg. *Клъвна го по дроба, Джигèру ма забол`à, Стрка ми джигèра*; rom. *A stinge la ficați, A atinge la ficați, N’-i-si curmară ipatile*; tc. *ciğerini sökmek*. Doar în limba greacă vorbită se găsesc variantele ce au termenul intestine: *αντεροκόφτω, αντεροδιαλύνω*.

- durere fizică la inimă ‘suferință’, care se întâlnește în următoarele variante:

a-l durea inima: bg. *Боли ме сърцето*; rom. *a-l durea inima (sufletul) pe cineva pentru cineva*; arom. *Mă doare inima*; alb. *me demp zëmëra*; gr. *με πονει η καρδιά μου*; tc. *Ici sızlamak*.

a sparge, a sfâșia inima: bg. *съсипан, разбит, сломен от мъка (скръб), Разби ми сърцето, Прободе (бодва, жегва) ме право в сърцето (под лъжичката), жал, жално ми е, жаловит, жаля, жалея, жалба* (rus. *жаль, жалеть, жалкий, жалоба*, srb. *жао, жао ми је, сех. žal, žel, žaloba*, pol. *żal, żatos’c’, żałoba*, lit. *gajlu ‘suferință’, gėlti ‘a provoca dureri’, gelà ‘durere’ ș.a.*); rom. *jalbă, jale, A-i strica (cuiva) inima, A rupe (cuiva) sufletul, A sfâșia inima, zdrobit de durere*; arom. *jale, jalescu, jilesco*; v.gr. *λύπη η ‘durere a corpului sau a sufletului’ (înrudit cu sanscr. lumpati ‘a sparge, a sfâșia’, lit. lūpti, v.sl. lupiti ‘a jupui’, din i.e. *leu-p-); ngr. ραγίζω ‘a se sparge’, ‘a suferi’, συντριμμένος απο λύπη, κατατσακίζω (comp. engl. heartbroken, heartbreak).*

cuțit în inimă: bg. *Като че нож ме прободe в сърцето*; rom. *A-i da un cuțit prin inimă, A-i trece cuiva un fier ars prin inimă*.

În întreg arealul balcanic este cunoscută și o expresie, al cărei scenariu-prototip conține ideea de cuțit, dar în acest caz în centrul modelului motivant se află nu ideea de durere fizică din cauza străpungerii, ci ideea atingerii unei limite, a unui punct extrem: bg. *Допря (опря, дойде) ножът до (о,в) кокала*; tc. *Biçak kemiğе dayandı*; alb. *I hyri thika në eshtë*; gr. *έφθασε το μαχαίρι στο κόκκαλο*; rom. *A-i ajunge cuțitul la os*; arom. *Li-se dede cuțitlu di os*.

Varianta metaforică ghimpe

- ghimpe în inimă ‘suferință’: O variantă bine cultivată a modelului durere fizică, unde tot ceea ce provoacă o suferință sufletească adâncă e comparat cu un ghimpe în inimă: gr. *Τού ‘χα αγάθ’ ‘ς τ’ γαρδιά, εχ’ κι αύτος τ’ αγκάθι τ’*; alb. *Kam në perona më zëmbre*; rom. *A simți un ghimpe la inimă, A avea un*

ghimpe la (în) inimă, A avea un cui la inimă, A-i intra cuiva un cui în inimă; arom. *Am nă penură la inimă* (comp. lat. *spina* ‘spin’, ‘griji, patimi’, *stimulo* ‘a înțepa’, ‘a chinui, a neliniști’, *stimulus* ‘par ascuțit având un cârlig de fier în vârful’, ‘suferință, gelozie’, ‘îmbold, stimul’; it. *spina* ‘ghimpe, spin, măracine’, ‘suferință, durere’, *avere una spina al cuore*; port. *aruar* ‘a acoperi cu măracini, ghimpi, spini’, ‘a înțepa’, ‘a răni, a jigni, a neliniști’, *sovinada* ‘înțepătură’, ‘expresie sarcastică, glumă’).

În greacă și bulgară, ghimpe prelungește lanțul semantic cu o idee mai abstractă ‘nenorocire, rău’: bg. *От трън (та) на глог*; gr. *απο како ‘ς τ’ αντίκακο κι ακάθι ‘ς τ’ άλλ’ ακάθι, απο како ‘ς αντίκακο κι απ’ ακάθι ‘ς ακάθι*.

- a treiera spini pe cap ‘a neliniști, a chinui’: bg. *Вършея тръни на главата на някого; вършеѝа н`акугу*; alb. *Shij gjëmba tbi kokë të ndoniërit, shtyp kripë tbi kokë të ndonjërit*; gr. *Μ’ αλωνίζει το κεφάλι dial., Τον εκαμε κι αλώνιζε ακάθια, Χ’πειέτι κι αλωνίζει (κτυπιέται και δέρνεται)*, apropiat prin sens cu bg. dial. *Да врше трне и бодиле* ‘a se mânca, a se chinui’).

- a ședea pe spini ‘a fi neliniștit, a se îngrijora’: Probabil la baza acestei sugestii stă aspectul exterior al celui neliniștit – greu poate să rămână la un loc, este în stare de tensiune, cu corpul încordat, gata a sări (așa cum ar sta dacă sub el ar fi spini (ace, măracini ș.a.): bg. *Седя (като) на тръни (игли, шишове), Въртя се като на тръни, Като на тръни съм*; alb. *rri tbi gjëmba*; rom. *A ședea ca pe spini (ghimpi, ace), A sta ca pe măracini (spini, ace), Parcă stă (șede) pe ace (ghimpi), A sta (a fi) ca pe cuiie*; gr. *Κάθομαι στ’ βελόνια, Στέκουμι ‘ς τ’ ακάθια*; tc. *diken üstünde oturmak* (comp. pol. *Siedzieć jac na szpilkach*; ceh. *býti jako na jehlách*; slovac. *sediet’ ako na ihlách*; rus. *сидеть как на иголках*; engl. *to be sit on thorns, to be sit on tenderhooks*; fr. *être sur les épines*.

Varianta metaforică sare pe rană

În bulgară și română, provocarea unor trăiri dureroase și a unor griji este comparată cu turnarea sării pe rană: bg. *слагам сол в раната*, corespunde exact cu rom. *A turna (pune) cuiva sare (ulei) pe rană* (comp. rus. *Сыпать соль на рану*).

Varianta metaforică a mânca

- a-l mânca ceva pe cineva ‘a se chinui’: Metafora se bazează pe comparația unui gând neplăcut sau îngrijorător cu ceva care mănâncă omul pe dinăuntru: bg. *Нещо ме яде (гризе) отвътре, ям се, пояд, на пояд пор., Глождя (за чувства, мисли ș.a.), Гризе ме (яде ме) (за завист, ревност, съвест,*

мерак, някаква мисъл, неприятно чувство ș.a.), *Червяк ми яде сърцето, червей на съмнението* ș.a.; v.gr. *οδύνη η* (<i.e. *ed- 'a mânca') 'durere trupească', 'durere sufletească, îngrijorare'; gr. *κάτι με τρώει, το τρώω και με τρώει, τον κατατρώει η ζήλια* (comp. engl. *something is eating him*); rom. *Ce vierme te roade la inimă?* (se spune despre invidie, necaz, remușcare), *A avea un vierme la inimă, A-l mușca pe cineva șarpele vanității, A-l mușca pe cineva șarpele îndoielii (invidiei), A-l roade pe cineva un vierme la inimă, A roade la inimă pe cineva, a-l roade pe cineva ceva la ficați* ș.a. Expresiile menționate până aici refac metafora închisă în etimologia cuvântului *грижа* 'grijă, îngrijorare' și derivatele *загрижа се, обгрижа се, угрижа се* 'a se îngrijora', *угрижен* 'îngrijorat' ș.a. (<v.sl. *gryz-ja, v.bg. *ãðèçòè* 'a roade', gr. *βρυχω* 'a scrâșni din dinți', lit. *grauž-* 'a roade', v.engl. *sceorfan* 'a roade' ș.a.). Cuvântul *грижа* este împrumutat în română și dialectele grecești, și are derivate: *grijă, a griji, grijuliu, îngrijire, a îngriji, a (se) îngrijora, îngrijorare*; gr. *γρύζαβος* 'arțăgos, insuportabil', *γρυζάγα* 'vrajbă, ceartă', *γρυζαβίζομαι* 'a se certa' (<bg. *гриза, *гризав*).

În alte exemple, omul care îi chinuie pe ceilalți prin fapte sau cuvinte este comparat cu un animal care mănâncă sufletul: bg. *Ям душата на някого*; alb. *ja hangri shpritin, më ha zëmra*; rom. *a-i mânca cuiva sufletul*; arom. *l'u-l mākă suflitlu, nu vã mcaț inima (nu fiți neliniștiți), s' nu 'și-u mākă inima, nu' și-u mākă inima*; v.gr. *δηξι-θυμος* 'care roade inima'; gr. *τρώει την ψυχή*; tc. *İçi içini yemek*. Există și varianta, în care celui chinuit i se mănâncă ficatul: rom. *a-l roade pe cineva la ficați*. Metafora e cunoscută și în afara arealului balcanic: v. engl. *to eat o.'s heart out*.

- a mânca capul (viața) 'a pricinui o mare nenorocire': În bulgară, albaneză și română, atunci când pricinuiеști un mare necaz cuiva se reprezintă sugestiv în vorbire prin expresia a mânca capul celui care îndură, poate datorită faptului că nenorocirea este suportată atât de inimă, cât și de rațiune: bg. *Изядам главата (главицата) на някого*; alb. *ja hangri koken (jeten)*; arom. *l'u-l mākă kapru (bana)*. Expresia probabil este un calc după tc. *başım yetek* 'a mânca capul', a-i pricinui o nenorocire cuiva'

Modelul metaforic îngust

- loc îngust 'stare sufletească deprimată': v.gr. *στενος το, στενοχώρια η, στενοχωρία η*; ngr. *στενοχώρια, στενοχώρια η*; v; bg. *стеснение, притеснение* (doar în slovacă există paralela *uzkost'* 'îngustime, limitare', 'îngrijorare, frică, jenă', *uzko* 'strâmt', 'foarte îngrijorat', *uzkostny* 'timid, îngrijorat'); rom. *jenă*,

stinuhurie; alb. *ngushticë, ndjehem ngushtë*; tc. *sıkıntı, sıkıntya düşmek, sıkıntya gelememek* (v. bg. *съкъни се* ‘a se sfii’, *съкънлък* ‘îngrijorare’, *съкънтійа* (= ‘om îngust’) ‘om rău’, *съкънтійъ* ‘suferință, grijă, neliniște’, *съкънтійъ* ‘dificultate, nenorocire’, ‘mânie’, ‘suferință’: *хвана ме съкънтійа, Виждам (срѣшъм) съкънтійъ*.

- a i se strânge inima ‘a fi într-o stare de îngrijorare și neliniște’: bg. *Свива ми се сърцето (душата, душичката), Свива ми се сърцето на бучка (буца, кюлче), Душата ми се стига, Сърцето ми е на буца, със свито сърце, Стомахът ми е на копче, Свива ме (стяга ме) под лъжичката*; rom. *I se strânge inima, A-i face cuiva inima cât un purice* (v. lat. *artus* ‘îngust’, ‘dificil, periculos’, ‘necăjit, îngrijorat (despre inimă)’); alb. *ngushtëmi i zëmërës*; tc. *can sıkıntısı, Canı sıkılmak*; gr. *σφίγγεται η καρδιά μου, με σφιγμένη τήν καρδιά* ș.a.

- a i se strânge gâtul ‘a fi emoționat, neliniștit’: În bulgară și greacă există variante în care strângerea e localizată în gât și este percepută ca sufocare: bg. *със свито гърло, Задушавам се от мъка (или друго силно отрицателно чувство)*; gr. *φλέγομαι απο κάποιο συναίσθημα (πόνος, νοσταλγία, αγάπη, έρωτας)*.

- a nu-l încăpea locul ‘a fi neliniștit, îngrijorat’: Metafora e specifică arealului balcanic și este continuarea lanțului semantic ‘îngust’ – ‘neliniște’: bg. *не ме хваща (сдържа, свърта на едно) място, Не ме хваща седка*; dial. *Не го фака место*; alb. *nik po e zen vendi*; gr. *δεν τον χωράει ο τόπος*; rom. *a nu-l (mai) încăpea locul pe cineva, a nu-l (mai) ține pe cineva locul*; arom. *nu lu-acașă loclu*.

Modelul metaforic greutate

- greutate, povară ‘mâhnire, grijă’: bg. *насъбра ми се, тежко ми е, потиснат съм, товар* ‘grijă, neliniște’ ș.a.; v.gr. *αχθηδών, αχθος* ‘greutate, povară’, ‘apăsare’, ‘tristețe, suferință’, ‘necaz, mânie’, *βαρύθυμος* literal ‘povară a sufletului, suflet împovărat’, ‘mâhnit, trist, abătut, supărat’, *βαρυθυμέω* ‘a fi trist, mâhnit, nemulțumit’, ‘a-l necăji pe cineva ceva, a se supăra’, *βαρυ-φροσύνη (βαρύφρων)* ‘greutate’, ‘mâhnire, tristețe, nemulțumire’, *βαρύψυχος* ‘mâhnit, lipsit de voință’, *βαριέμαι (<βαρύς)* ‘a fi deprimat, a fi îngrijorat’; gr. *απομαζώνω* ‘a termina de adunat ceva, a aduna’, ‘a se îngrijora’, *μαζωχτός* ‘strâns, adunat’, ‘sfios, stingherit’; tc. *agir* ‘greu’, agir söz ‘jigniri, ofense’, *agırlık* ‘greutate’, ‘apăsare’, *sıklet* ‘greutate’, ‘îngrijorare’ (comp. bg. *съклет*, rom. *sicléte* ‘îngrijorare’).

Aceeași idee o exprimă și construcțiile de tipul *a avea ceva pe inimă* ‘a se îngrijora’: bg. *Имам на сърце (душа) някого, нещо*; rom. *A avea ceva pe inimă, A-i sta cuiva ceva pe inimă, A-i fi cuiva inima grea, Greutate pe inimă; mi-i inima cătrănită.*

În unele expresii îngrijorarea este reprezentată ca un obiect, care se pune pe inimă: bg. *Вземам присърце, Вземам на душата си някого, Вземам навътре, Вземам надълбоко, присрац*; gr. *Το παίρνω κατάκαρδα*; rom. *A avea pe cineva în (la) inimă, A pune la inimă*, care corespunde cu bg. *Слагам си (турям си) на сърце* (comp. it. *Prendere a more* și slovac. *vziat’ si k srdca*). Cuvântul *присърце* este exact paralela structural-semantică a gr. *κατά-καρδα*.

- o greutate pe cap ‘necaz, neplăcere, grijă’: Greutatea poate fi localizată și în cap, locul gândurilor neliniștitoare și îngrijorătoare: bg. *Идва ми до (на) главата, Изсипва ми се (струпва ми се) върху (на)главата, Стоварва ми се на (върху) главата*; rom. *A-i cădea cuiva ceva pe cap, A-i da ceva cuiva de cap.*

- a exercita o presiune cu greutatea sa ‘a chinui’: O veche și foarte răspândită metaforă, încă din limbile clasice: lat. *urgeo, urgueo* ‘a apăsa’, ‘a neliniști, a chinui’, *tribulo* ‘a apăsa’, ‘a chinui’, *pressura* ‘presiune, a presa strugurii’. ‘deprimare, întristare’; v.gr. *θλίβω* ‘a apăsa’, ‘a jigni’, *θλιβερός* ‘înghesuit’, ‘trist, mâhnit’; bg. *потиснат*, ngr. *μαγγανίζω, κάτι (ένα) δυσάρεστο συναίσθημα ή λυπηρό γεγονός) μου πλακώνει την καρδιά (μου)*; rom. *a apăsa, apăsa* (comp. port. *opressão* ‘apăsare’, ‘deprimare, mâhnire’, ‘asuprire, oprimare’, *compressão* ‘apăsare’, ‘apăsător’, *comprimido* ‘înghesuit, presat’, ‘apăsat, înrobit’).

- a scoate untul ‘a chinui’: Indiciul semantic actual ‘a scoate un lichid din corp în cazul unei suferințe puternice’ a născut asociație cu separarea untului printr-o puternică presare, de aceea metafora în mod convențional se referă la modelul greutate: bg. *Изкарвам маслото на някого*; gr. *Τραβάω της ελιάς τα βάσανα* (frază își are originea în metoda cunoscută de producere a uleiului de măsline), *Βιάζω σε κάποιον το ζουμί (το λάδι), Του βγαίνει το ζύγκι*; alb. *heq të zit’e ullurit*.

- a trage ‘a suferi’: bg. *тегля*, dial. *трга, Тегля кашуа, от главата си тегля (пая), От ума си тегля (пая)* ș.a.; rom. *a trage, A-și târî zilele*; alb. *heq* ‘a trage, a târî’; ngr. *πόνος ο* ‘durere’ (<v.gr. *πόνος ο*, înrudit cu lit. *pinú, pinti* ‘a împleti’, pr.sl. **ręnti* ‘a întinde, a încorda’, v.germ. *spannan* ‘a întinde, a

încorda', *spinnan* 'a toarce', i.e. *(s)pen), *Ετράβιζα πολύ, Τραβάω βάσανα* (στενοχώριες), *Από το κεφάλι μου τα τραβάω (παθαίνω), Αρρωσταίνω απ' το κεφάλι-μου*. Probabil este vorba despre un calc semantic după tc. *çekmek* 'trage', 'se chinuie', v. și *eziyet çekmek, sıkıntı çekmek, çile çekmek, acı çekmek*. Verbul a trage nu cunoaște sens figurat în limbile slave și romanice (dacă exceptăm slovac. *t'ahat' karu* 'a târî carul', 'a suferi mult').

Modelul metaforic papară

Acest model este bine reprezentat în limbile balcanice, mai ales în bulgară și română. Prin el apare în câmpul semantic dat asocierea mai răspândită a tot ceea ce se obține prin amestecare (de tipul terciului) cu reprezentarea ordinii încălcate, neplăcerilor, stărilor proaste.

- *a face (a fărâmița) papara* 'a crea neplăceri': bg. *Надробявам (забърквам, сварявам ș.a.m.d.) някаква попара (каша), Надробявам (бъркам, забърквам ș.a.m.d.) някакви трици*; rom. *A găti cuiva o papară, A-i face cuiva bucata, A-i pregăti cuiva plăcinta, A-i fierbe cuiva papara*.

- *a mânca papara* 'a trage, a suferi dintr-un anumit motiv sau dintr-o comportare negativă a cuiva': Cu acest sens metaforic, expresia a mânca papara este cunoscută în bulgară și română, având multe variante: bg. *Сърбам попарата (чорбата), Ям попарата, Сърбам нечия попара, Сърбал съм попарата, Сърбам, каквото съм дробил (надробил), dial. Сърбам, каквото съм дробил на замано, Сърбам (ям) попарата, която (що) съм надробил, Каквото съм надробил, това ще кусам ș.a.* (comp. srb. *скувати некоме*); rom. *A mânca o papară, A gusta (din) toarea cuiva, A ști papara cuiva*; arom. *S'nu mâcã și-altã papară, u mâcã papara* = a mâncat o bătaie, bună papară = o bătaie bună, *păpurisescu, pãpãrisescu, vrea l pãpurisescu trî semni*; gr. *παππάρρα η* 'râine înmuiată în apă sau lapte', 'reproș sever, mustrare, ocară', 'nenorocire, necaz' (Creta): *Ηφαγα 'γώ πολλές παππάρρες 'ς τη ζωή μου, μα τουτηνα η j-υστερη, 'που επόθανε το παιδί μου, δά με πάη (η κατεβάρση) 'ς τον Αδη* "Am mâncat multă papară în viața mea". Se utilizează încă expresia *Ηφαε τσοϊ χυλό'φτες* literal 'a mâncat cașă', 'nu a reușit în dragoste, a suportat un insucces'. Probabil în limbile balcanice frazeologismul este un semicalc după tc. *dayak yemek* literal 'a mânca bătaie', dacă se judecă după sensul negativ pe care îl are întotdeauna papară în aceste expresii.

Modelul metaforic a i se îneca corabiile

O paralelă balcanică deplină este rezultată din calcul gr. *Μου πνίγεται κανένα καράβι* 'este posomorât, întunecat'; bg. *Потънали му гемиие*,

Чегато гемииите му са потънали в Черно море; srb. Потонуле му шајке; rom. Parcă i s-au înecat corabiile; alb. Iu mbytën gjemitë.

Această analiză dă posibilitatea să se tragă câteva concluzii. Sistematizarea metaforelor despre suferință în limbile balcanice și comparația cu sistemul de metafore existente în alte limbi (v. de ex. datele despre engleza americană și rusă), care arată că arealul lingvistic balcanic are particularitățile sale distincte. Modele metaforice complete, cum ar fi lipsa inimii sau tulburarea funcțiilor sale, papară, a i se îneca corabiile, îngust, sunt specifice doar limbilor balcanice. Pe de altă parte, lanțurile semantice universale, ca de exemplu ‘lichid’ – ‘suferință’, ‘greutate’ – ‘suferință’, ‘durere fizică’ – ‘suferință’ și ‘foc’ – ‘suferință’ au căpătat variante irepetabile și deosebite în arealul balcanic. Independent de faptul că intră în seria proceselor definite ca fiind cognitive universale, din punct de vedere statistic, aceste fapte de limbă trebuie să se definească, de asemenea, ca un fenomen balcanic. Ca fiind balcanice se pot determina încă: a nu-i da inima, a frige pește pe gură, ca peștele pe uscat, a se prăji, a sta pe jăratec, a-i ieși acru (sărat) pe nas, a-i ajunge cuțitul la os, a treiera spini pe cap, îngust, a nu-l încăpea locul, a pune la inimă, a scoate untul, a trage, a mânca papara, a i se îneca corăbiile.

ABREVIERI

alb. – limba albaneză
arom. – dialectul aromân
bg. – limba bulgară
ceh. – limba cehă
ciuv. – limba ciuvașă
comp. – compară
de ex. – de exemplu
dial. – dialectal
engl. – limba engleză
fr. – limba franceză
gr. – limba greacă
i.e. – indoeuropean
ir. – ironic
it. – limba italiană
lat. – limba latină

lit. – limba lituaniană
n.pers. – limba persană nouă
ngr. – limba neogreacă
pol. – limba poloneză
port. – limba portugheză
rom. – limba română
rus. – limba rusă
scr. – sanscrită
slovac. – limba slovacă
sloven. – limba slovenă
srb. – limba sârbă
tc. – limba turcă
v. – vezi
v.bg. – limba bulgară veche
v.engl. – limba engleză veche
v.germ. – limba germană veche
v.gr. – limba greacă veche
v.ind. – limba indiană veche
v.sl. – limba slava veche
vulg. – vulgar

BIBLIOGRAFIE

- АлРС: Р.Кочи, А.Косталлари, Д.Скенди. Краткий албанско-русский словарь, Москва, 1951
- Апресян, Апресян 1993: В.Апресян, Ю.Апресян. Метафора в семантическом представлении эмоций // Вопросы языкознания, 1993, кн. 3, с.27
- Баланов, Караулов 1994: А.Баранов, Ю.Караулов. Воскрешение метафоры // Словарь русских политических метафор, Москва, 1994, ч.2
- БАЛР: Т.Кацори, Т.Тартари, Л.Душа, С.Паско, Л.Грабоцка. Българско-албански речник, София, 1959
- Бессонова 1987: О.Бессонова. Очерк сравнительной теории метафоры // Научное знание, Новосибирск, 1987
- Добровольский 1996: Д.Добровольский. Образная составляющая в семантика идиом // Вопросы языкознания, 1996, кн.1, с.71
- Жолковский 1962: А.Жолковский. Об усилении // Структурно-типологические исследования, Москва, 1962
- Иванов 1980: Вяч. Иванов. Структура гомеровских текстов, описывающих психические состояния // Структура текста, Москва, 1980

- Лакофф, Джонсон 1980: Дж.Лакофф, М.Джонсон. Метафоры, которыми мы живем, Москва, 1980
- Петров 1990: В.Петров. Метафора: от семантических представлений к когнитивному анализу // Вопросы языкознания, 1990, кн.3, с.135
- Телия 1988: В.Телия. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира, Москва, 1988
- Black 1962: M.Black. Models and metaphors. Itaca, New York, 1962
- Black 1979: M.Black. More about Metaphors // A.Ortony (ed.) Metaphors and Thought. Cambridge, 1979
- Györi 1998: G.Györi. Cultural variation in the conceptualisation of emotions: A historical study // A.Athanasiadou, E. Tabakovska. Speaking of emotions. Conceptualisation and Expression // Cognitive Linguistics Research 10, 1998
- Kövecses 1998: Z.Kövecses. Are there any emotion-specific metaphors? // A.Athanasiadou, E. Tabakovska. Speaking of emotions. Conceptualisation and Expression // Cognitive Linguistics Research 10, 1998
- Rothbart 1984: D.Rothbart. Semantics of metaphor and the structure of Science // Philosophy of science, 1984
- Taylor, Mbense 1998: J.Taylor, Th. Bense. Red dogs and rotten mealies: How Zulus talk about anger // A.Athanasiadou, E. Tabakovska. Speaking of emotions. Conceptualisation and Expression // Cognitive Linguistics Research 10, 1998
- Wierzbicka 1998: A.Wierzbicka. "Sadness" and "anger" in Russian: The nonuniversality of the so-called "basic human emotion" // A.Athanasiadou, E. Tabakovska. Speaking of emotions. Conceptualisation and Expression // Cognitive Linguistics Research 10, 1998
- DDA: T. Papahagi. Dicționarul dialectului aromân (macedo-român), București, 1963
- DFRB: S.Kaldieva-Zaharieva. Dicționar frazeologic român-bulgar, Sofia, 1997
- DLR: Dicționarul limbii române. Maiestății sale regelui, t.1-6
- ΕΛ: Ελληνικό λεξικό, Αθήνα, 1991
- ΙΑ: Ιστορικό λεξικό της νεας ελληνικής της κοινως ομιλουμενης και των ιδιωματος, Αθήνα, τ.1-5
- ΠΓΚ: Παγκαλου G. Περι του γλωσσικου ιδιωματος της Κρητης, Αθηνας, 1961
- LN: Δημητριου Α. Λεξικό νεοελληνισμων (ιδιωτισμοι, στερεοτυπες μεταφορες, παρομοιωσεις, λεξεις και φρασεις), Αθηνα 1995